

ПОВАГА ДО НАЦІОНАЛЬНОЇ ГІДНОСТІ ОСОБИ ЯК СКЛАДОВА ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ

Побудова в Україні правової держави неможлива без належного рівня правової культури. Проблема формування принципово нового правового світогляду, який має базуватися на загальноновизнаних, загальнолюдських цінностях, є дуже складною і багатоаспектною. Перший, але дуже важливий крок у цьому напрямку зроблено з прийняттям Конституції України, яка виходить з того, що «людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю». Тому вся система правового виховання сьогодні повинна бути спрямована на формування в людині перш за все почуття власної гідності, самоповаги, розуміння своєї значущості та місця в суспільстві, усвідомлення своїх прав, свобод і обов'язків, а також (що є не менш важливим) поваги до гідності, прав і свобод інших людей. Адже прийти до розуміння неповторності усіх інших людей, а значить і до поваги кожної особистості, може лише вільна людина, яка усвідомила власну неповторність. Отже, поняття правової культури повинно включати сукупність переконань, поглядів, ідеалів, духовних цінностей, які відображають не лише ставлення до права і правової системи, а й щодо оцінки з цих позицій людини, її свободи та вільного розвитку її особистості. Усвідомлення цінності права обов'язково має бути пов'язано з усвідомленням цінності людини.

Для побудови демократичної правової Української держави з огляду на її багатонаціональний склад особливого значення набуває досягнення міжнаціональної злагоди, забезпечення гармонійного розвитку міжнаціональних відносин. Для цього поряд з удосконаленням власне правового регулювання міжнаціональних відносин, правового закріплення статусу національних меншин, правового забезпечення порядку реалізації тих прав особи, які пов'язані з її національно-культурними уподобаннями, запитам та інтересами, необхідно спрямувати зусилля на виховання толерантного ставлення до національної гідності особи, до її національної культури, мови, звичаїв, релігії тощо. Цього можна досягти поряд з іншим шляхом поширення інформованості широкого загалу щодо чинного законодавства, яке пов'язане із задоволенням національно-культурних потреб окремої особи і етносоціальної спільноти в цілому. Головну увагу при цьому слід зосередити на ст.ст. 10—12 Конституції України, а також Декларації про державний суверенітет України, Декла-

рації прав національностей України від 1 листопада 1991 р., Законі про правонаступництво України від 12 вересня 1991 р., Законі про національні меншини в Україні від 25 червня 1992 р. тощо.

За Конституцією України 1996 р. держава бере на себе зобов'язання сприяти «розвиткові етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України» (ст. 11), а також «гарантується вільний розвиток, використання і захист російської, інших мов національних меншин України» (ст. 10). Як бачимо, основоположні конституційні засади правового статусу національних меншин України виходять з демократичної концепції національно-культурного (або етнічного) плюралізму. Причому Україна не лише визнає право на існування національних меншин і не перешкоджає їх вільному розвитку, але й бере на себе відповідні зобов'язання сприяти реалізації їх національно-культурної автономії, окремо наголосивши на гарантіях вільного розвитку мов національних меншин.

У демократичному суспільстві особа сама має визначитися стосовно належності до тієї чи іншої національно-етнічної спільноти. Жодна особа не може привласнювати права визначати національну приналежність інших осіб. Головним і визначальним є власне ставлення особи, її самоусвідомлення себе представником певного етносоціального організму. Згідно ст. 11 Закону про національні меншини в Україні громадяни мають право «вільно обирати та відновлювати національність. Примушення громадян до відмови від своєї національності не допускається».

Законодавство України виходить з принципу рівноправності усіх громадян, незалежно від їх належності до корінних народів, до національних меншин, національних груп, гарантує їм рівні права і свободи, сприяє розвитку їх національної самосвідомості. Усі громадяни України, незалежно від приналежності до корінних народів чи до національних меншин користуються захистом держави на рівних підставах. У Законі про національні меншини в Україні наголошується, що «при забезпеченні прав осіб, які належать до національних меншин, держава виходить з того, що вони є невід'ємною частиною загальноновизнаних прав людини». Взагалі характерною ознакою цього закону є його зорієнтованість на міжнародні стандарти, хоча далеко не всі з них знайшли своє відображення в українському законодавстві. З одного боку, при підготовці вказаного закону були використані документи Копенгагенської конференції 1990 р. та деякі інші міжнародно-правові документи. З іншого ж боку, Закон про національні меншини в Україні було прийнято

раніше, ніж Рада Європи ухвалила Віденську декларацію та Рамочну угоду про захист національних меншин, і тому деякі новації вказаних документів не могли бути запозичені українськими законодавцями.

Українська держава гарантує всім національним меншинам права на національно-культурну автономію: 1) користування і навчання рідною мовою чи вивчення рідної мови у державних і комунальних навчальних закладах або через національні культурні товариства; 2) розвиток національних культурних традицій; 3) використання національної символіки; 4) відзначення національних свят; 5) сповідування своєї релігії; 6) задоволення потреб у літературі, мистецтві, засобах масової інформації; 7) створення національних культурних і навчальних закладів та будь-яку іншу діяльність, що не суперечить чинному законодавству. За громадянами, які належать до національних меншин, українське законодавство визнає право «вільно встановлювати і підтримувати зв'язки з особами своєї національності та їх громадськими об'єднаннями за межами України»¹. Громадяни, які належать до національних меншин, вільні у виборі обсягу і форм здійснення прав, що надаються їм чинним законодавством, і можуть їх реалізовувати особисто або через державні органи чи громадські об'єднання. Участь або неучасть громадянина України у громадському об'єднанні не може бути підставою для обмеження його прав.

Іншим важливим напрямком формування поваги до національної гідності особи є подолання стереотипів мислення, які до цього часу домінують у свідомості і навіть підсвідомості не лише пересічних громадян, але й політків, науковців, митців. До таких стереотипів слід віднести упереджене, а інколи навіть підозріле чи вороже ставлення до представників окремих націй, до національного чинника взагалі, нехтування самого поняття «нація» тощо.

Одним з визначальних чинників на всіх етапах суспільного розвитку були і залишаються етносоціальні процеси. Вони природно вплітаються в тканину багатогранних та різноаспектних відносин, які постійно виникають та розвиваються в суспільстві. Будь-яка людина завжди ототожнює себе з певною етнічною спільнотою. Звичайно це відчуття може бути і дуже слабким, і дуже сильним, але воно є і певним чином впливає на формування людини, її світогляд, погляди, поведінку тощо. Для будь-якої людини є характерним поділ людей на «своїх» і «несвоїх». Поряд з такими ознаками національно-етнічної приналежності, як спільність

¹ Відомості Верхов. Ради України. 1992. № 36. Ст. 529.

культури, території, мови, долі, походження, особливості психічного складу характерною рисою є також усвідомлення антитези «ми — вони». Л. Гумільов, один з визначних науковців у галузі історії та теорії етногенезу, стверджує, що «протиставлення» «ми — вони» є характерним для всіх епох і країн... Явище такого протиставлення є універсальним, що вказує на глибоке його підґрунтя...»¹. Всі різновиди етносоціальних спільнот починаються саме з цього протиставлення, сутність якого полягає в усвідомленні того, що «ми» не є «вони», тобто «ми» не кращі і не гірші, ніж інші етноси (нації, народи), «ми» просто інші. Саме на підставі цього протиставлення одні і ті ж дії для одного етносу є величними, значущими, священними, а для іншого видаються дивними і смішними. Історії відомо безліч прикладів, коли з точки зору цінностей одного етносу певна поведінка вважалася розсудливою, зваженою і шанобливою, а іншим етносом сприймалася як зневажлива, образлива і зверхня. Це ставало перешкодою на шляху до порозуміння і досить часто призводило до конфліктів, ворожнечі і навіть тривалих воєн.

На жаль, ще й сьогодні досить поширеною є думка про те, що національна приналежність як соціальний феномен, атрибут соціального життя втратила свою актуальність і тому нею, начебто, можна знехтувати, не брати її до уваги чи навіть просто відмовитися від неї або відмінити адміністративно. І тоді, мовляв, більшість проблем, пов'язаних з міжнаціональним спілкуванням зникнуть самі по собі. Це є не що інше як саоомана, спроба вирішити проблему замовчуючи її, зробивши вигляд, що її не існує. Саме нехтування передусім національно-етнічним чинником призводить до накопичення проблем в міжнаціональних стосунках, до міжнаціональної напруженості і навіть збройних конфліктів. В колишньому СРСР свого часу було оголошено про остаточне вирішення національного питання. Це твердження стало підґрунтям одного з найбільш поширених стереотипів, згідно з яким виникнення міжнаціональних конфліктів обумовлено розпадом СРСР. Але ж ще за часів могутності СРСР невдоволення станом міжнаціональних відносин та міжнаціональною політикою виливалося неодноразово в масові мітинги та інші акції протесту (Грузія (1978 р.), Якутія (1984 р.), Казахстан (1986 р.)). Конфлікти в Нагірному Карабасі, Сумгаїті, Ошській області, Інгусетії, Абхазії, Придністров'ї також мають свої витoki і беруть початок ще за радянських часів. До того ж, історія свідчить, що навіть у тих країнах, які визнаються високорозвиненими, демокра-

¹ Гумилев Л. Н. Этногенез и биосфера Земли. М., 1993. С. 41.

тичними і правовими, не вдалося уникнути конфліктів на національно-етнічному ґрунті. Міжетнічні (міжрасові) заворушення в окремих міста США, екстремістські випадки проти іноземців у Німеччині, напруженість у Північній Ірландії, ситуація в Канаді переконливо свідчать про наявність серйозних проблем у міжнаціональних, міжетнічних стосунках не лише в посттоталітарних та слаборозвинених країнах.

Забезпечення стабільності розвитку суспільства, досягнення міжнаціональної злагоди та керованості етносоціальними процесами стає можливим лише за умови проведення цілого комплексу заходів. Для нормального розвитку етносоціальні процеси безперечно потребують і відповідного правового регулювання, і широкого інформаційного забезпечення, і високого ступеню правової та політичної культури як селекторату, так і політичної еліти. Потрібно проводити глибокі і всебічні дослідження сутності, закономірностей, особливостей та тенденцій розвитку етнонаціональних процесів. Лише ґрунтуючись на таких дослідженнях, можна розраховувати на адекватне, а значить і ефективне, правове регулювання та подолання численних стереотипів мислення, які заважають взаєморозумінню в міжнаціональних стосунках. Для широкого загалу є характерним поверховий підхід до пояснення причин міжетнічної напруженості та міжнаціональних конфліктів. Досить часто не лише пересічні громадяни, але й авторитетні політики, діячі культури пропонують занадто прості й недостатньо зважені шляхи вирішення проблем, пов'язаних з національним розвитком та міжнаціональним спілкуванням. Вражають своєю спрошеністю твердження та пропозиції Г. Попова, С. Шахрая, О. Солженіцина. В інтерв'ю для радіостанції «Свобода» О. Ручької взагалі заявив про надуманість національного питання. І він не поодинокий у своїй впевненості. Але ж не існує позаетнічної, позанаціональної культури. А загальнолюдська культура є наслідком культурних здобутків окремих національно-етнічних спільнот. Національні культури об'єднуються з іншими в загальнолюдську культуру, але не розчиняються в ній. Взаємодіючи і взаємозбагачуючись, національні культури сприяють реалізації загальнолюдських цінностей і разом з тим є самоцінними у власній унікальності. М. Бердяєв писав: «Є тільки один історичний шлях досягнення вищої вселюдськості, до єдності людства — шлях національного зростання і розвитку, національної творчості. Вселюдськість розкриває себе лише під виглядами національностей. Денаціоналізація є... чистісінька пустота, небуття»¹. Джон Мейджор, відомий прибічник інтеграції Єв-

¹ Бердяєв П. А. Судьба России. М., 1990. С. 99.

ропи, змушений був визнати, що «національні інстинкти у англійців так глибоко вкорінені, що простою риторикою, гаслами, що закликають до єдності, їх не витравити. Співтовариство повинно показати: всі ці страхи не більше, ніж фантом. Для цього треба визнати і всіляко підтримувати національні особливості і національну гордість, а не переступати через них як через колоду. Справа в тому, що жодна нація ніколи не втратить свого обличчя. Щоб не відбувалося у Співтоваристві французи залишаться французами, німці — німцями, данійці — данійцями, а англійці — англійцями. Ніякі закони, що їх придумали політики, не зможуть знищити національних інстинктів, які історично створювалися тисячоліттями, навіть якщо, як у випадку з Великобританією, тисячоліття почалося з вільного змішування крові англійців і кельтів з кров'ю римлян, вікінгів, саксів і норманців»¹. Це твердження є актуальним і для сучасної України. Як у міжособистісних стосунках, так і в міжнаціональному, міжетнічному спілкуванні важливо досягти стриманості, толерантності і взаємної поваги до мови, культури, традицій, звичаїв, релігії, національних реліквій представників усіх національностей, які проживають в Україні. Це дуже складне завдання, бо в результаті численних експериментів, деформацій та збочень у галузі міжнаціональних відносин масового характеру набули такі явища, як ксенофобія, національний конформізм, національний нігілізм, підозріле і навіть вороже ставлення до всього національного, а також відчуття національної неповноцінності, другорядності, сором'язливості, самоїдства, а інколи самозневаги і самоненависті. Особливості сучасного стану міжнаціональних відносин в Україні полягають в тому, що на значній її території потребують захисту не лише національні меншини, а й представники корінних народів — українців та кримських татар. До останнього часу в повсякденному житті і в засобах масової інформації знаходимо численні прояви ксенофобії як щодо національних меншин, так і приклади зневажливого, зверхнього і навіть презирливого ставлення до української історії, української мови, української літератури, українських державних символів тощо. Коли деякими політиками ставиться питання про необхідність і неминучість об'єднання слов'янських народів в єдиній державі, тоді зразу постають такі аргументи, як спільність історії, культури, мови, релігії. Але ці ж такі аргументи якимось зразу забувають, коли постає питання про засвоєння та використання в усіх сферах життя української мови, визнаної згідно з Конституцією державною мовою. Натомість з'являються

¹ Свідзинський А. Це складне національне питання. К., 1994. С. 11.

твердження про її, начебто, вузькі можливості, слабкий потенціал при спробі виразити думку. Тобто власне невігластво пояснюється недостатньою розробленістю мови. Але ще більше заважає порозумінню психологічний бар'єр, упереджене, негативне ставлення до української мови. Чомусь громадяни, які вважають українську мову своєю рідною, послуговуються при необхідності і російською, а от російськомовні громадяни України досить часто або взагалі не знають української мови, або демонстративно ігнорують, вважаючи її використання принизливим. Відверте нехтування державної мови з боку деяких народних депутатів на пленарних засіданнях парламенту, а також посадових осіб, представників політичних партій справляє гнітюче враження. Але ж це додаткове джерело напруженості. Чи не в цьому одна з важливих причин відсутності міжнаціональної згоди в українському суспільстві? До того ж відсутність системи гнучких заходів, спрямованих на популяризацію мови та її можливостей, а також непоінформованість широкого загалу щодо мовного законодавства породжує численні домисли, плітки і як наслідок — побоювання «привиду насьницької українізації».

Ще одна особливість сучасної України полягає в постійному намаганні окремих політиків протиставляти Західну Україну і Східну (інколи також Центральну та Південну) Україну. Взаємні звинувачення депутатів від різних регіонів, акцентування уваги на відмінностях, а не на тому, що нас об'єднує, свідчить про застарілі стереотипи мислення, якими до цього часу керується значна частина українського суспільства. Це знову веде до навішування ярликів і таким чином перешкоджає досягненню міжнаціональної згоди.

З розвитком інформаційно-комунікативних засобів активність міжнаціональних та міжетнічних стосунків зростає. За ступенем взаєморозуміння та рівнем взаємної поваги міжнаціональні відносини складають широкий спектр від конфронтаційних, підозріло-ворожих, принизливо-зверхніх до нейтрально-дистанційних, взаємоповажних, толерантних. Якими стануть у майбутньому ці відносини в Україні залежить значною мірою від того, настільки наше суспільство зможе позбавитися міфів, догм, стереотипних уявлень та інших на шарувань і саме таким чином, звільнившись від упередженого ставлення до національно-етнічного чинника, прийти до поваги національної гідності кожної особистості.

Надійшла до редколегії 14.01.97.